

19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Dersim Aşiretleriyle İlişkisi

Doç. Dr.Yalçın ÇAKMAK

Munzur Üniversitesi- Tarih Bölümü/ Türkiye

Özet:

Osmanlı Devleti’nin, hükümrânlığı altındaki topraklarda yaşayan topluluk ve aşiretlerle tarihinin her döneminde benzerlikleri kadar farklı ilişkileri de oldu. Bu bakımdan Dersim ve bölgedeki Kızılbaş Kürt aşiretleri de Osmanlı’nın bu genel uygulamalarının yanı sıra özel olarak dikkatini çekip, farklı söylem ve politikaların muhatabı kılındı. Bunda bölge aşiretlerinin otorite tanımaz eğilimleriyle birlikte sahip oldukları Kızılbaş inançlarının Osmanlı resmî inancı Sünnilikle çatışma halinde olması yahut uyuşmamasının etkisi vardı. Bahse konu nedenlerden ötürü aşiretlerin özellikle 17. yüzyıldan itibaren artarak devam eden otorite karşıtı eğilimlerine karşı devlet de çıplak şiddetiyle üzerlerinde egemenliğini tesise soyundu. Buna rağmen yine de Osmanlı’nın yıkılışına değin ne aşiretler ne de bölge üzerinde istenildiği gibi tamamen bir hakimiyet sağlanamadı. Hegemonya tesisine dair bu uzun periyod içerisinde bilhassa 19. yüzyılın özel bir yeri ve önemi vardır. Bu çalışmada 19. yüzyıla aralanan pencereden hareketle söz konusu yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti ile bölge aşiretleri yani Kızılbaş Kürt halkının ilişkileri ana hatlarıyla irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: *Dersim, Kürt, Aşiret, 19. yüzyıl, Tanzimat.*

Giriş:

Dersim, Çemişgezek bölgesinin Çaldıran Savaşı’yla (1514) Osmanlı egemenliğine girişi sonucu *Vilâyet-i Kürdistan* listesinde “Cemaat-i Kürdan” adıyla Pir Hüseyin ve çocuklarına yurtluk ve ocaklık olarak bırakıldı (Ünal, 1999, s. 16-18; Koçak, 2021a, s. 93-94). Burada yaşayan insanlar da Müslüman ve Hristiyanlardan oluşmaktaydı (Ünal, 1999, s. 60-69; Koçak, 2021a, s. 102 vd.; 2016, s. 24 vd.; 2016a, s. 121-135). Ünal’ın verdiği bilgilere göre 16. yüzyıl boyunca Hristiyan nüfus % 50 üzerinde bir oranla ağırlığını korudu (1999, s. 169). Sonrasındaki yıllarda bölgedeki aşiretlerin devletle ilişkilerinde gerek Kızılbaş olmaları gerekse aşiret doğaları ve coğrafyalarının getirdiği serbestinin yarattığı otorite karşıtlığından ötürü çeşitli sorunlar yaşandı. Bu aşiretler daha çok devletin mutlak egemenliğine karşı durdukları için, karşılık olarak Osmanlı tarafından çoğu zaman *şakî* olarak nitelendirildiler. Tabii bunların dışında *nîm mutî* (yarı boyun eğen) ve *mutî* (boyun eğen) gibi kategorilerle anılanları da oldu ki bu mutilerin büyük bir kısmını da bölgede yaşayan Ermeni ve Sünni halktan oluşuyordu.

İfade edildiği gibi aşiretlerin sahip olduğu inanç, devlet söyleminde de karşıt bir söylem oluşturdu. Bundan ötürü Dersim’in Kürt aşiretleri Kızılbaşlıklarından ötürü Sünnî Osmanlı Devleti’nce çoğu defa ayrımcı bir söylemle muhatap kılındı. Bütün bu gerekçeler sonucunda da Dersim bir “eşkiya yuvası” olarak görüldü (Çakmak, 2019b; 2019a, s. 387 vd). En nihayetinde söz konusu algı ve söylem, sonrasındaki Cumhuriyet yönetimine de

miras kalıp, yeni kurulan bu devletin belli bir döneminde özellikle sürdürüldü.¹ Bu da her şeyden evvel iki devlet arasındaki zihinsel sürekliliğin kodlarına ışık tutan bir eğilimin işaretiydi.

Osmanlı belgelerinde Dersim aşiretleri, 19. yüzyıla değin genel itibarıyla *Desimlû*, *Şeyh Hasan(lı-lu)*, *Tucik-Tucek-Ducek Ekradı* adlarıyla anıldı. Buna yer yer yaşadıkları lokal bölge isimleriyle anılmaları da dahil edilebilir.² Tucik ifadesiyle, bugün “Sultan Baba” olarak bilinen dağ ve etrafındaki aşiretler kastedilmekteydi. Bununla beraber en çok vurgusu yapılan iki isim de *Desimlû* ve *Şeyh Hasanlı*’ydı. Hatta bu iki adlandırma, günümüzde bile “batı” ve “doğu” Dersim’deki aşiretlerin çatı yani günümüzün adlandırmasıyla “federasyon” adlandırmalarıdır.³ Bu bakımdan bu iki kola mensup alt grupların bilhassa 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sayıları çok az olmakla beraber giderek müstakil aşiretler olarak ayrılmaya başladıkları söylenebilir.⁴ 19. yüzyıldan sonraysa ayrışma çoğaldı ve daha çok bağımsız aşiretler olarak örgütlendiler. Tabii kimi zaman eskiden olduğu gibi yine bu üst adlarla anılmalarına da devam edildi.

Buradan hareketle, Osmanlı Devleti’nin söz konusu aşiretlere yönelik 19. yüzyıldan itibaren giriştiği uygulamaların yine bu yüzyıldan önceki pratikleriyle mukayesesinin olanakları üzerine düşünebiliriz. Bu durumda “Osmanlı Devleti’nin Dersim aşiretleri ve bölge halkına yönelik idari ve pratik tasarruflarının muhtevası 19. yüzyıldan önce nasıldı?” gibi bir soru elzem bir hal alır.

Mevcut belgelerden takip edildiği kadarıyla Osmanlı’nın bilhassa 16.-18. Yüzyıllar arasında Dersim bölgesi ve aşiretleriyle ilişkilerinde olay odaklı, palyatif çözümler uygulayan bir yönelim içerisinde olduğu görülmekteydi (Çakmak, 2019b, s. 159-160). Peki bu sorunların ana çerçevesi hangi başlıklar altında toplanabilir? Yaşanan örnekler baktığımızda, bölgedeki Şeyh Hasanlu, Desimli ve Ducek Ekradının çevredeki mutî ahaliye yönelik saldırı, can-mal kaybı yaşatma, ahalinin arazi ve hayvanlarını gasbetme, devlete vergi vermeme ve civardaki maden sahalarına saldırıp, işleyişlerini engellemek gibi Osmanlı otoritesini tanımamaya yönelik davranışlarından ötürü sık sık gündemde oldukları anlaşılır.⁵

Bunun için de söz konusu Kürtlerin “tedîb”, “kahr u tedmîr”, “tanzîm” ve “güşmâl”leri için daha çok askerî seferlere başvuruldu.⁶ Hatta genel seferberlik dışında bölgedeki aşiretlerle savaşmaktan başka çare kalmadığı durumlar da yaşandı. Bunun yanı sıra aşiretlerin iskân ya da sürgünü gibi devletin farklı bölgelerde de uygulamaya koyduğu pratiklerin yanı sıra aşiret reisleri ve üyelerinin ara ara öldürülüp, başlarının İstanbul’a gönderildiği de oldu.⁷ Bütün bu uygulamalar sonucunda kimi durumlarda *istimâlet* (hoşgörü göstererek gönül alma) siyaseti izlenip, sürgünü kararlaştırılan aşiretlerin affına gidildi. Fakat aşiretler kısa bir süre içerisinde devlet otoritesine yeniden karşı geldikleri için eski iskân kararları tekrardan uygulamaya konuldu.⁸ Bununla birlikte aşiretler cephesinde, devlete tamamen karşı gelenler kadar aman dileyip, affedilenler de vardı.⁹ Buna rağmen 19. yüzyıl ve sonrasındaki gelişmelere bakıldığında söz konusu dönemden önceki zaman aralığında uygulanan bu pratiklerden beklenildiği gibi başarı elde edilmediği anlaşılmaktaydı. Çünkü benzer eğilimler 19. yüzyılla birlikte daha da arttı.

Tanzimat’a Aralanan Kapı ve Sonrası:

Osmanlı Devleti’nin Dersim aşiretlerine yönelik geçmişten kalma algı ve pratikleri 19. yüzyıla girişle de devam etti. Bunda, bölge aşiretlerinin öncesindeki

yüzyıllardan itibaren sergiledikleri otorite karşıtı tutumlarındaki sürekliliğin etkisi büyüktü:

“Öteden berü tağy u bâğy ve isyânla melûf ve mâruf olan Desimlû ve Şeyh Hasanlu ekrâdî eşkıyalarının”

“Ezcümle Desim, Dücek ve Şeyh Hasanlu ekrâdî dâire-i itâatdan hurûc ve zirve-i bakî şekâvete uruc ile [...] ekrâd-ı şekâvet-mutadın bi'l-ittifâk tedîb ve guşmâlleriyle”

“usât-ı ekrâddan Dücek ve Şeyh Hasanlu ve Desim eşkıyasının bir takımı zîr-irâde-i çâkeride bulunan Erzurum kazalarından Erzincan ve Tercan ve Kiğı kazalarında ve diğer bir takımı dahi Keban Maden-i Hümâyunu kazalarından Çemişgezek ve Ovacık ve Kemah toprağında olub Erzurum havâlisinde olanlar zıkr olunan Erzincan ve Tercan ve Kiğı kazaları ahalisiyle sâir ebna-i sebile isâl-i rahne ve hasardan hâlî olmadıklarından giçen sene bunların birazcık terbiyelerine teşebbüs olunarak”¹⁰

Geçmiş dönemlerdeki otorite tanımaz bu pratiklerini devam ettiren aşiretlerin cezalandırılmaları adına (*tedîb ve tenkîl, kahr u istisâli* gibi)¹¹ askeri seferler kadar ele geçirilenlerinin başlarının kesilip, İstanbul'a gönderilmesi ve aşiretlerin sürgünü gibi uygulamalara bu dönemde de ara ara başvuruldu.¹² Buna rağmen 19. yüzyılda meydana gelen birtakım gelişmeler Osmanlı'nın Dersim siyasetini öncesine nazaran farklı kılacak birtakım pratiklere vesile oldu.

Tanzimat süreci (1839-1876), 19. yüzyıl Osmanlı tarihinde önemli bir dönemin başlangıcıydı. Devlet bu adımıyla, taşra üzerindeki idarî, malî ve askerî denetimini merkezi bir kontrole pekiştirmeyi amaçladı. Söz konusu istenç, resmî algıda sorunlu bir bölge olarak kodlanan Dersim'e dair de çeşitli tasarrufları beraberinde getirdi. Buna göre bölge aşiretlerinin tedîbine kaba şiddetle ara ara yine başvurulsa da devletin uzun erimdeki siyaseti giderek çeşitli “ıslahatlar” ile bölgeyi kontrolü altına almak olarak şekillenecekti. Yaşanan gelişmelere paralel, modern devletin doğasında bulunan, yönetimi altındakileri tanıma-bilme ihtiyacı doğrultusunda Dersim aşiretlerine dair bilgi edinme ihtiyacı da bu süreç içerisinde giderilmeye çalışıldı. Bilhassa 2. Abdülhamid (1876-1909) döneminde doruk noktasına ulaşan, bölgeye dair kaleme alınmış lâyiha ve raporların zengin içerikleri buna örnek gösterilebilir.

Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılın ilk yarısında bölgeye dair belirginleşen en farklı siyaseti, idaresinin 1848 yılında “Dersim” adlı bir sancak altında toplanması oldu. Kurulan bu yeni sancakla, Dersim coğrafyası ve üzerindeki aşiretlerini doğrudan yönetmek amaçlanmaktaydı. Çünkü bölge aşiretlerini kontrol altına almak devlet açısından “iyi idare ve asayiş” için elzemdi.¹³

Dersim Kürtlerinin geçmişlerinden beri sürdürdükleri pratiklerinin Osmanlı Devleti'nin bu girişimi üzerindeki etkisi yadsınamaz. Bu kararı kesinleştiren gelişmeye 1847'de artık nihayetine eren Bedirhan Bey İsyanı ve onunla kurulan ilişkileriydi.¹⁴ Dolayısıyla büyük güçlüklerle sonlandırılan Bedirhan Bey İsyanı'ndan sonra sıra Dersim ve “tedîb”ine geldi:

“Bedirhan Beğ gâilesinin indifâsının sonra öteden berü bağy ve isyân ile melûf olan Dücek ekrâdının dahi icrâ-yı tedîb ve guşmâl ve idâre-i itâate idhâl olunmaları irâde-i seniyye-i mülûkâne iktizâ-yı âlîlerinden olduğundan”¹⁵

Bedirhan Bey'den sonra okların kendilerine yöneleceğini anlayan bölgedeki aşiret reisleri devlet otoritesini tanıyacıklarını hemen bildirdi. Ama devlet bu duruma

tereddütle yaklaşacaktı. Çünkü, öncesinde olduğu gibi resmî algıda Dersim Kürtleri hala otorite karşıtı görülmekteydi:

“Ducek Kürdü öteden berü serkeş ve uygunsuz ve vâcibü’l-terbiye bir kavm olub bunların emr-i tedfîb ve terbiyeleri mukaddem ve muahhar tasmin olunmuş”

“Dersim ve Ovacık ekrâdı iki üçyüz senden mütecâviz isyân üzerine olup suret-i felâh-bahre-i rızâ-cûyî ve itâatle ülfet ve ünsiyetleri olmayub”¹⁶

Nihayetinde Bedirhan Bey hadisesiyle yeniden gündeme gelen Dersim’in tedbî, Tanzimat zihniyetinin yeni uygulamalarıyla birleşip, uygulamaya konuldu. Çünkü devletin Dersim’deki önceliği bölge aşiretlerine otoritesini tamamen kabul ettirmektir. Bunun üzerine gerçekleştirilen ilk girişimlerde bölgedeki aşiret reislerinin devlet otoritesini kabul ettikleri, nüfus sayımına başlandığı ve sonucunda da aşiretlerin islahatının “bayağı” yerinde gittiği düşünöldü. Bu da “Dersim ve Ducek gâilelerinin” tamamen sonlandırıldığı gibi erken bir sevince vesile oldu.¹⁷ Hakeza özellikle bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha fazla denk geleceğimiz, aşiret reislerinin devlete sadakat ve bağılılıklarını bildirecekleri taktiksel hamlelere henüz öncesinden itibaren tanık olunmaktaydı.¹⁸

Kısa bir süre sonra yaşanan gelişmeler bu sevincin daimî olmadığını gösterdi. Çünkü aşiretler, eskiden olduğu gibi otorite tanımaz davranışlarını sürdürerek, çevrelerine ve Tanzimat ile beraber bölgede bulundurulmuş askerlere saldırmaktan geri durmadı. Buna karşılık devlet de adeti olduğu üzere yeniden askerî tedbirlere başvurdu. İlkinde olduğu gibi söz konusu bu müdahalelerde de kısa süreli başarılar elde edilip, aşiretlere aman diletildi.¹⁹ Hatta arzu duyulan islahatın nihayetine ermesi için şekâvete meyli olanlar ve aynı şekilde aşiretler üzerinde etkinlikleri bilinen bazı aşiret reisleri bölgeden uzaklaştırılıp, geri dönmeleri engellendi.²⁰ Aynı şekilde gerçekleştirilen askerî seferlerin yanı sıra bir diğer askerî tedbir olarak, daha çok bu yüzyılın ikinci yarısında ağırlık verilecek askeri kışlaların yapımına da bu yüzyılın ilk yarısında girişildi.²¹

Daha önce de belirtildiği üzere devletin bütün bu yaşananlar boyunca amaçladığı tek şey “Dersim ekrâdı eşkiyâsının islâh ve terbiyesi” idi. Buna rağmen 19. yüzyılın ilk yarısının bitiminden geriye bakıldığında, ilkinde olduğu gibi sonrasındaki müdahalelerde de bölge ahalisinin mutlak itaat yani *taht-ı nizâma* alınmadığı anlaşılmaktaydı. Dolayısıyla bölgede asayişin tesisi için “islahat” ya da “maslahat” başlığı altında aşiretlerin itaat altına alınıp, silahsızlandırılması için yeniden özel bir gayret sarfedildi. Fakat silah toplama girişimine aşiretler hemen iştirak etmeyip, karşı koydu. Bu nedenle hem aşiretlerin direnci hem de coğrafyanın çetinliğinden ötürü yeni bir “gaile”nin meydana gelmemesi için silah toplama işi ertelendi.²²

Sonuç yerine:

Dersim mıntıkası Osmanlı Devleti için tarihi boyunca sorunlu bir alan oldu. Bundandır ki 19. yüzyıl öncesinde askeri müdahalelerle bölgede hakimiyetini tesis etmeye çalışan devletin bütün girişimleri geçici, kısa çözümler olmanın ötesine gidemedi. Çünkü bölgedeki Kürt aşiretleri inançlarından, yaşam koşullarına uzanan birtakım alışkanlıklarından ötürü devletin otoritesini hiçbir zaman için uzun erimde olarak kabul etmediler. Kendileri etmedikleri gibi devletin bu bölgedeki faaliyetlerini de akamete uğratmaktan da geri durmadılar. Buna devlete boyun eğip, mükellefiyetlerini yerine getiren mutî halka yönelik baskıları da dahildir.

Gerek devlet gerekse aşiretler cephesinde meydana gelen bütün bu pratikler 19. yüzyıla girişle de devam etti. Buna rağmen devletin değişen koşullarla beraber bütün bir

Osmanlı mülkünde uygulamaya koymak istediği pratikler Tanzimat süreciyle beraber Dersim özgülünde de etkisinin göstermeye başladı. Bu bakımdan bilhassa “Kürdistan galesi” olarak kodlanan Bedirhan Bey İsyanı’nın Osmanlı Devleti’ne yarattığı sıkıntılar ve isyanın sonuçlandırılmasıyla beraber Dersim’in tedîbinin ön plana gelmesi, devletin hem iki hadise arasında ilişki kurması hem de bütün bir Kürdistan’da mutlaka hakimiyetini sağlamak adına Dersim’in son halka olduğunu düşünmesinden ileri gelmekteydi. Bu ilişki 1847 yılında resmî statülü bir Kürdistan Eyaleti gibi kısa bir süre sonra Dersim’de de yeni adıyla müsemma yeni bir sancağın tesisini beraberinde getirdi. Bütün bu gelişmeler askerî müdahaleler kadar Osmanlı yönetiminin uygulamak istediği yeni idarî zihniyetle de alakalıydı. Dolayısıyla askerî müdahalelerin hemen akabinde yeni idarî yapılanmalara gidilmesi ne Dersim’de ne de bir başka yerde tesadüf değildi. Bilhassa 19. yüzyılın ilk yarısındaki bütün bu gelişmeler esasında mezkûr yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşacak yeni yönetim pratikleri için temel yahut altlık teşkil etti. Bu nedenledir ki Osmanlı Devleti’nin Tanzimat’la beraber Dersim’de uygulamaya koyduğu pratikler, adı bölgeye dair bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısında girişilecek birçok tasarrufta sıklıkla ön plana gelen “ıslahat” kavramını resmî söyleme yerleştirdi. Söz konusu ıslahatın muhtevasını da bölge aşiretlerine yönelik devletin otorite tesisinde ana eğilimi olan askerî önlemlerin dışındaki malî, idarî, ziraî, bayındırlık ve imar gibi birçok başlık altında sıralanabilecek siyaset kanallarındaki yeni çeşitlilikler oluşturmaktaydı. Bütün bunlara rağmen devletin söylemindeki örneklerin sayısına bakıldığında, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Dersim Kürtlerine dair ortaya konulan menfî tablo -bu yüzyılın ilk yarısı da dahil- bölgenin Osmanlı hakimiyetine girişinden itibaren süre gelen zaman diliminde yaşananların kat be kat üstünde bir görünüm arz etmekteydi. Bu ise Osmanlı’nın, şiddetten gönüllü rızaya uzanan yeni yöntemlerle bölgeye doğrudan nüfuz etme ve karşılığında aşiretlerin de buna yönelik geliştirdikleri direncin komplike tezahürlerinden ibaretti. Tabii öncesine nazaran buradaki farkın muhtevasını geliştiren veya genişleten, askeri müdahalelerle uygulanan bu doğrudan şiddetin dışında devlet ve aşiretler cephesinde görülecek siyaset yapmanın yeni olanakları ve pratikleriydi. İşte tam da bu bağlamda Osmanlı’nın son yüzyılındaki Dersim idaresi ve kısmen Cumhuriyet’e de intikal eden zihinsel sürekliliğinin kodlarını anlamamız için 19. yüzyılın ilk yarısı ve bilhassa Tanzimat denilen prizmanın yerelde yarattığı değişim ve dönüşü analiz etmekten geçmektedir.

Kaynakça:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. A.DVNSMHH.d. 119-561
2. A.DVNSMHH.d. 133-947
3. A.DVNSMHH.d. 133-1044
4. A.DVNSMHH.d. 134-768
5. A.DVNSMHH.d. 136-44
6. A.DVNSMHH.d. 136-285
7. AE.SABH.I. 18-1578
8. AE.SABH.I. 17-1494
9. AE.SABH.I. 52-3680
10. AE.SABH.I. 97-6614
11. A.AMD. 14-22
12. A.AMD. 22-46

13. A.MKT. 120-21
14. A.MKT. 128-49
15. A.MKT. 155-80
16. A.MKT.MHM. 5-7
17. A.MKT.MVL. 8-65
18. A.MKT.MVL. 10-84
19. A.MKT.MVL. 17-63
20. A.MKT.MVL. 33-24
21. A.MKT.NZD. 18-69
22. C.DH. 19-924
23. C.DH. 20-958
24. C.DH. 21-1006
25. C.DH. 62-3088
26. C.DH. 74-3655
27. C.DH. 76-3766
28. C.DH. 86-4293
29. C.DH. 92-4596
30. C.DH. 93-4605
31. C.DH. 114-5657
32. C.DH. 182-9086
33. C.DH. 247-12324
34. C.DH. 254-12675
35. C.DH. 277-13821
36. C.DH. 280-13980
37. C.DH. 286-14257
38. C.DH. 291-14542
39. C. DH. 304-15197
40. C.DH. 331-16543
41. C.TZ. 155-7704
42. C.ZB. 4-170
43. C.ZB. 12-576
44. C.ZB. 22-1094
45. C.ZB. 41-2047
46. HAT. 80-3343
47. HAT. 83- 3445
48. HAT. 103-4072
49. HAT. 300-17874
50. HAT. 444-22246
51. HAT. 476-23333
52. HAT. 677-33027
53. HAT. 1033-42894
54. İ.DH. 203-11639
55. İ.DH. 223-13263
56. İ.DH. 223-13314
57. İ.DH. 224-13365

58. İ.DH. 226-13524
59. İ.MSM. 64-2018
60. İ.MSM. 69-2015
61. İ.MSM. 69-2016
62. İ.MSM. 69-2017
63. İ.MSM. 70-2021
64. İ.MSM. 70-2028
65. İ.MSM. 70-2030
66. İ.MSM. 70-2034
67. İ.MSM. 70-2033
68. İ.MVL. 132-3542
69. İ.MVL. 181-5438
70. MVL. 13-5
71. MVL. 15-17
72. MVL. 231-63

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30.10-0-0-110-740-23

Yayınlanmış Kaynaklar:

Alanoğlu, M. (2016a) 1642 Tarihli Avâruz Defterine Göre Kızıuğan (Pülümür) Kazâsı. *Tarih Okulu Dergisi*, 9, ss. 109-140.

Alanoğlu, M. (2016b) Kız-uğan'dan Pülümür'e Osmanlı İdâresi (1518-1923). Aslan, Ş. (der.) içinde *Pülümür*. Ankara: Ütopya Yayınları, ss. 55-85.

Çakmak, Y. (2019a) *Sultanın Kızılbaşları: II. Abdülhamid Dönemi Alevî Algısı ve Siyaseti*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çakmak, Y. (2019b) Osmanlı Devleti'nin Dersim İnancına Yönelik Algısı ve Tasvirine Genel Bir Bakış. Yedek, Ş. (ed.) içinde *Tunceli (Dersim) Tarihinden Kesitler*. İstanbul: Hiper Yayınları, ss. 157-179.

Çakmak, Y. (2022) 'Mitik Bir Yurt' Olarak Horasan'dan Dersim'e Şeyh/Şih Hasan Aşiretleri. Şur, T. ve Çakmak, Y. (der.) içinde *Aktör, Müttefik, Şakî: Kürt Aşiretleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 91-130.

Koçak, Z. (2016) Osmanlı Pülümür'ünde (Kız-Uğan) Nüfus ve Yerleşme (1518-1927), Aslan, Ş. (der.) içinde *Pülümür*. Ankara: Ütopya Yayınları, ss. 17-50.

Koçak, Z. (2021a) XVI. Yüzyılda Sağman Nahiyesi. içinde Dıvrak, U. (ed.) içinde *Dersim/Tunceli Tarihi Araştırmaları*. Tunceli: Kalan Yayınları, ss. 81-140.

Koçak, Z. (2021b) 16. Yüzyılda Mazgird: İdari Yapı, Yerleşim, Nüfus ve Ekonomi, Aslan, Ş. (der.) içinde *Mazgirt*. Ankara: Ütopya Yayınları, ss. 51-97.

Ünal, M. A. (1999) XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı. Ankara: TTK. Yayınları.

Yıldırım, M. (2012) Desimli Aşireti'nden Dersim Sancağı'na. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1, ss. 23-37.

Dipnot :

¹ "Dersim; Cumhuriyetin eline, şakî ve istidadını fena bir tarihi ile beraber getirmiş, vermiştir." (BCA., 30.10-0-0-110-740-23, s. 15).

- ² “Şeyh Hasanlu, Desimli ve Ducek yurdu” (BOA., HAT. 83-3445, 29 Ağustos 1797); “Tâife-i Ekraddan katl-i nüfus ve gasb-ı emvâl ve hetk-i a’râz ve ihrâk-ı buyut ve kurâ ve tecrîm-i fukâra misillü gûnâgûn habâset ve şenâ’ata ibtidâr üzere olan Şeyh Hasanlu ve Desimlû ve Dücek yurdu aşireti eşkiyasının te’dîb ve gûşmalleri hususuna...” (BOA. C.DH. 247-12324, 17-26 Nisan 1798); “Ekrâd eşkiyâlarından Dûcîk ve Ovacık nâm eşkiyaları” (BOA. C.DH. 277-13821, 8 Ocak 1793).
- ³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çakmak, 2022, s. 91-130.
- ⁴ BOA. C.DH. 62-3088, 20-29 Ağustos 1754; BOA. AE.SABH.I. 97-6614, 18 Şubat 1776; BOA. AE.SABH.I. 52-3680, 20-29 Mayıs 1776; BOA. C.DH. 114-5657, 9-19 Eylül 1780; BOA. C.DH. 92-4596, 25 Nisan-4 Mayıs 178.
- ⁵ BOA. A.DVNSMHH.d. 119-561, 9-19 Şubat 1712; BOA. C.TZ. 155-7704, 25 Temmuz 1723; BOA. A.DVNSMHH.d. 133-947, 10-20 Temmuz 1726; BOA. A.DVNSMHH.d. 136-44, 22 Kasım-1 Aralık 1729; BOA. C.DH. 86-4293, 6 Temmuz 1746; BOA. C.ZB. 41-2047, 30 Eylül 1751; BOA. C.DH. 62-3088, 20-29 Ağustos 1754; BOA. C.ZB. 22-1094, 13 Şubat 1782; BOA. AE.SABH.I. 18-1578, 6 Nisan 1789.
- ⁶ BOA., HAT. 83-3445, 6 Kasım 1725; BOA. C.DH. 331-16543, 20-30 Eylül 1733; BOA. C.DH. 20-958, 4 Aralık 1755; BOA.C.DH. 93-4605, 23 Ekim 1760; BOA.C.DH. 19-924, 24 Şubat 1763; BOA. C.DH. 21-1006, 25 Aralık 1764; BOA. AE.SABH.I. 97-6614, 18 Şubat 1776; BOA. C.DH. 92-4596, 23 Mayıs 1781; BOA. C.DH. 247-12324, 17-26 Nisan 1798; BOA. C. DH. 304-15197, 29 Kasım-8 Aralık 1799.
- ⁷ BOA. C.DH. 286-14257, 4 Mart 1726; BOA. A.DVNSMHH.d. 133-947,1044, 10-20 Temmuz 1726; BOA. A.DVNSMHH.d. 133-1044, 30 Temmuz 1726; BOA. C.DH. 254-12675, 20 Mart 1782; Çakmak, 2019b, s. 161; Alanoğlu, 2016b, s. 65.
- ⁸ Örneğin bu hususta şu hükümler karşılaştırılabilir: BOA. A.DVNSMHH.d. 134-768, 136-44, 136-285.
- ⁹ BOA. C.DH. 182-9086, 25 Kasım 1783.
- ¹⁰ BOA. HAT. 103-4072, 10 Kasım 1805; BOA. HAT. 677-33027, 6 Haziran 1825; BOA. HAT. 300-17874, 13 Haziran 1837.
- ¹¹ BOA. HAT. 476-23333, 23 Mayıs 1826; BOA. HAT. 444-22246, 9 Haziran 1826.
- ¹² Yüzyılın ilk yarısında belli aralıklarla öldürülen Desim, Şeyh Hasanlu ve Ducek Ekrâdının kesik başları İstanbul’a gönderilmiştir (BOA. HAT. 103-4072, 10 Kasım 1805; BOA. HAT. 80-3343, 9 Mart 1807; BOA. C.DH. 74-3655, 27 Şubat 1808; BOA. C.ZB. 4-170, 4 Mart 1840; BOA. C.ZB. 12-576, 4 Mart 1840. Rakka ve Vidin’e sürgün için de bkz. BOA. C.DH. 76-3766, 4 Mart 1840; BOA. A.MKT. 120-21, 11 Nisan 1848; BOA. A.MKT. 155-80, 22 Ekim 1848.
- ¹³ BOA. İ.MSM. 70-2034, 17 Eylül 1848. 1849 yılında Kemah, Kuruçay ve Gercanis kazalarıyla Koçgiri aşiretinin idaresi Dersim’e bağlandı (BOA. A.MKT.MVL. 17-63, 6 Temmuz 1849). Bu tarihten itibaren de Dersim Sancağı; Ovacık, Mazgirt, Kuzuçan/Kızıçan, Koçgiri, Kemah, Gircanis/Gercanis ve Kuruçay kazalarından oluşacaktır (BOA. C.DH. 291-14542, 5 Kasım 1850). Bu geçişle görülen bir gelişme de “Desim” olarak anılan bölge isminin 1847 yılından itibaren artık “Dersim” olarak kayıtlara geçip, kullanılmasıydı (Yıldırım, 2012).

- ¹⁴ BOA. MVL. 13-5, 17 Mayıs 1848; BOA. MVL. 15-17, 5 Temmuz 1848.
- ¹⁵ BOA. İ. MSM. 69-2015, 14 Aralık 1847
- ¹⁶ BOA. İ. MSM. 69-2016, 21 Aralık 1847; BOA. İ. MSM. 70-2021, 15 Mart 1848.
- ¹⁷ BOA. İ. MSM. 69-2017, 15 Ocak 1848; BOA. İ. MSM. 64-2018, 22 Ocak 1848.
- ¹⁸ Esasen Şeyh Hasanlu aşiretlerinden olan Fer(h)atan aşiretinin ağası Diyab Ağa, yolladığı mektupta; Bütün aşiretlerle padişah uğruna can ve mallarını feda etmeye hazır olup, talep edildiğinde savaşa külliyetli bir askerlerle katılmaya hazır olduklarını bildirmektedir (BOA. HAT. 1033-42894, 21 Haziran 1830).
- ¹⁹ Bkz. İ. MSM. 70-2034, 31 Ağustos 1848; BOA. İ. MSM. 70-2021, 15 Mart 1848; BOA. İ. MSM. 70-2028, 30 Mart 1848; BOA. İ. MSM. 70-2030, 13 Temmuz 1848; BOA. C. DH. 280-13980, 8 Nisan 1848; BOA. A. MKT. MHM. 5-7, 2 Mayıs 1848; BOA. A. MKT. 128-49, 16 Mayıs 1848; BOA. A. MKT. MVL. 10-84, 14 Ekim 1848.
- ²⁰ BOA. A. MKT. MVL. 8-65, 8 Nisan 1848; BOA. İ. MSM. 70-2033, 17 Temmuz 1848.
- ²¹ Önce Ovacık'ta yapılması önerilen fakat sonrasında Hozat'ta uygun görülen kışla için bkz. BOA. İ. MVL. 132-3542; BOA. İ. DH. 203-11639.
- ²² BOA. A. AMD. 14-22, 15 Kasım 1849; BOA. İ. DH. 223- 13263, 25 Mart 1850; BOA. MVL. 231-63, 6 Nisan 1850; BOA. İ. MVL. 181-5438, 28 Haziran 1850; BOA. A. MKT. MVL. 33-24, 6 Ekim 1850; BOA. A. AMD. 22-46, 5 Kasım 1850; BOA. A. MKT. NZD. 18-69, 18 Kasım 1850; BOA. İ. DH. 223-13314, 23 Kasım 1850; BOA. İ. DH. 224-13365, 29 Kasım 1850; BOA. İ. DH. 226-13524, 29 Kasım 1850.

علاقات الدولة العثمانية مع عشائر ديرسم في النصف الأول من القرن التاسع عشر

الملخص:

كانت للإمبراطورية العثمانية علاقات مختلفة وكذلك أوجه تشابه مع المجتمعات والقبائل التي تعيش في الأراض الواقعة تحت حكمها في كل فترة من تاريخها. في هذا الصدد، جذبت قبائل ديرسم وكيزلباش الكردية في المنطقة انتباه العثمانيين بالإضافة إلى هذه الممارسات العامة وأصبحت موضوع خطابات وسياسات مختلفة. في هذا، كان لحقيقة أن قبائل المنطقة كانت في صراع أو تناقض مع المذهب السنّي، المعتقد الرسمي للإمبراطورية العثمانية، تأثير، إلى جانب الميل اللادينية لقبائل كيزلباش. للأسباب المذكورة أعلاه، حاولت الدولة بسط سيادتها على القبائل بعنفها المجرد ضد النزعات المناهضة للاستبداد المتزايدة للقبائل، خاصة منذ القرن السابع عشر. على الرغم من ذلك، حتى انهيار الإمبراطورية العثمانية، لم تستطع القبائل ولا المنطقة السيطرة بالكامل على النحو المرغوب. في هذه الفترة الطويلة من الهيمنة، وخاصة القرن التاسع عشر له مكانة وأهمية خاصة. في هذه الدراسة، سيتم فحص العلاقات بين الدولة العثمانية والقبائل الإقليمية، وتحديد شعب كيزلباش الكردي، في النصف الأول من القرن المذكور، بشكل عام، بدءاً من النافذة المفتوحة حتى القرن التاسع عشر.

الكلمات المفتاحية: الديرسم، الكردية، القبييلة، القرن التاسع عشر، التنظيمات

Têkiliya Împaratoriya Osmanî bi Eşîrên Dêrsimê re di nivê yekem a sedsala 19'an de

Kurte:

Împaratoriya Osmanî di her serdema dîroka xwe de bi civak û eşîrên ku li welatên di bin desthilatdariya wê de dijiyan re, têkiliyên cuda û wekhevî hebûn. Di vî warî de Dêrsim û eşîrên kurdên Kizilbaş ên herêmê li gel van pêkanînan bala osmaniyan jî kişandin û kirin mijara gotin û polîtîkayên cuda. Di vê yekê de, ku eşîrên herêmê bi sunnîzmê re di nav nakokiyên de bûn an jî ne lihevhatin, baweriya fermî ya Împaratoriya Osmanî, bandorek li gel meylên bêdînî yên eşîrên Qizilbaşan kir. Ji ber van sedemên navborî, dewletê bi tundiya xwe ya tazî li hember meylên antî-otorîter ên eşîran, bi taybetî ji sedsala 17'an vir ve, hewl da ku serweriya xwe li ser eşîran saz bike. Tevî vê yekê jî, heta hilweşîna Împaratoriya Osmanî, ne eşîr û ne jî herêm bi tevahî nekarîn wekî ku tê xwestin serdest bibin. Di vê heyama dirêj a hegemonyayê de, bi taybetî jî sedsala 19. xwedî cihekî taybet û girîng e. Di vê lêkolînê de têkiliyên dewleta Osmanî û eşîrên herêmê, ango gelê kurd ê Kizilbaş, di nivê pêşîn ê sedsala navborî de, ji pencereya vekirî heta sedsala 19'an, dê bi awayekî giştî werin lêkolînkirin.

.Peyvên sereke: *Dêrsim, Kurd, Eşîr, sedsala 19'an, Tanzîmat*